

«Από τόν Μπρούκς Άνταμς στόν Όσβαλντ Σπένγκλερ» (σελ. 49-72) εἶναι τό τέταρτο κατά σειράν δοκίμιο, ὅπου ἀναπτύσσεται ὁ φιλοσοφικός στοχασμός δύο συγγενικῶν πνευμάτων πάνω στό πρόβλημα τῆς ἱστορίας, τοῦ Μπρούκς Άνταμς μέ τό ἔργο του «The Law of Civilization and Decay» (1985) καί τοῦ Όσβαλντ Σπένγκλερ μέ τό δίτομο ἔργο του «Der Untergang des Abendlandes» (1918 καί 1922). Ὁ σ. εἶναι ἴσως ὁ πρῶτος πού γνωρίζει στό ἑλληνικό κοινό τόν Ἀμερικανό διανοητή Μπρούκς Άνταμς, πού πρίν ἀπό τόν Γερμανό Σπένγκλερ ἐθεώρησε τήν ἱστορία, ὅπως ἐκεῖνος, βιολογικά ὑπό τήν μορφήν πολιτισμῶν κινουμένων κυκλικῶς δίκην ὀργανισμῶν, ὄχι μόνο βάσει τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος ἀλλά καί τῆς μοίρας, πού καθορίζουν τήν κίνησή τους ἀπό τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῶν.

Ἡ μελέτη τοῦ Μ. Μαρκάκη πάνω στά θέματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τελειώνει μέ τό δοκίμιο «Ἡ ἰσχὺς ἀπό τήν ἀποψη τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας» (σελ. 73-93), ἕνα δοκίμιο κάπως ἄσχετο πρός τήν προηγούμενη προβληματική του καί ἴσως ἐλαφρῶς ἰσχνό. Στήν ἀνωτέρω μελέτη ἐκθέτει τίς ἀπόψεις γιά τήν ἰσχὺ τοῦ Πλατωνικοῦ Θρασυμάχου, τοῦ Πολυβίου, τοῦ Μακιαβέλλι, τοῦ Τολστόη, τοῦ Μπ. Ράσσελ, τοῦ Μπούρκχαρτ καί τοῦ λόρδου Ἀκτον καί καταλήγει στό προσωπικό συμπέρασμα λέγοντας ὅτι «ὁ χαρακτήρας τῆς ἱστορίας, ὅπως κι ὁ χαρακτήρας τῆς ἀλήθειας, εἶναι ἠθικός» (σελ. 93).

Ἡ ἐργασία αὐτή τοῦ Μ. Μαρκάκη ἀπευθύνεται στό εὐρύτερο κοινό. Ὁ φιλοσοφικός του στοχασμός ἐκδηλώνεται κυρίως στά δύο πρῶτα δοκίμια. Τό βιβλίο του παρουσιάζει ἀρκετό ἐνδιαφέρον καί λόγω θεματικῆς ἀλλά καί διότι, καίτοι δέν ἐξαντλεῖ τά θέματά του πλήρως, εἰσάγει μέ σαφήνεια τόν ἀναγνώστη σέ καίρια προβλήματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΙΚ. ΚΟΥΤΡΑΣ
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ε. Μουτσοπούλου, *Φιλοσοφία τῆς καιρικότητας*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1984, σελ. 219.

Στό σημαντικό αὐτό ἔργο του ὁ ἀκαδημαϊκός καί καθηγητής κ. Ε. Μουτσόπουλος (ἕστερα ἀπό τά δοκίμιά του «Ἡ παλαιώση καί τό πρόβλημα τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν» καί «Χρονικαί καί «καιρικαί» κατηγορίαι»), ἐπιχειρεῖ συστηματική ἀνάπτυξη καί ἐπέκταση τῆς φιλοσοφίας τῆς καιρικότητας στήν ὄντολογία, στήν ἐπιστημολογία καί στήν ἀξιολογία μέ ἀναλυτική διάθεση καί πρόθεση ἀνανέωσης.

«Ἡ καιρικότης» — ὑποστηρίζει ὁ καθηγητής κ. Μουτσόπουλος — «συνίσταται στήν ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως σύλληψη ἐκείνου πού ἡ ἴδια θεωρεῖ ὡς μοναδικό καί διά τοῦ ὁποίου ἡ ἴδια ἀνανεώνεται καί ὀλοκληρώνεται κάθε φορά, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνανεώνει καί ὀλοκληρώνει τήν ἀντίληψη πού ἔχει σχηματίσει γιά τήν πραγματικότητα, ἀλλά καί γιά τήν σχέση πού τήν συνδέει πρός ἐκείνη» (σ. 14), ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ καιρικότης τῆς συνειδήσεως ἔγκειται ἀκριβῶς σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τήν βίωση τοῦ «ἐτέρου», μακρινοῦ καί διαφορετικοῦ, ὡς οἰκείου «τοῦ ὁποίου τήν ἀντικειμενικότητα διασφαλίζει καί ἀντιστοίχως ἰδιοποιεῖται» (σ. 13).

Στό πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου «Τό καιρικό εἶναι» ὁ σ. διευρύνει τήν θεματική του, γιά νά περιλάβει τήν ἐννοια τοῦ ὄντος, στοὺς τρόπους τοῦ εἶναι, στόν χρόνο, τόν χῶρο καί τόν

καιρό, και την συνείδηση που, υποταγμένη καθώς είναι στην σχετικότητα, μόνο έμμεσα είναι σε θέση να συλλάβει το απόλυτο, όχι ως επιστήμη (άνικανη να θεμελιώσει το απόλυτο στο σχετικό που κατέχει), αλλά κυρίως ως τέχνη και πίστη που, εγκατεστημένες στην αχρονικότητα, μπορούν μέσω του σχετικού να βιώσουν βαθμίδες του υπερβατικού.

Βασική φιλοσοφική παραδοχή του συγγραφέα είναι η διάσταση μεταξύ του αιώνιου και του χρονικού, ενώ η αντίληψη της καιρικότητας τίθεται απ' αυτόν στον ανέκκλητο αυτό δυϊσμό, όταν η συνείδηση γίνεται ικανή να θεωρεί την πραγματικότητα ως οντική παρουσία και, σε μία διάρκεια αχρονική, καθίσταται επίδοξος «θεωρός» του απόλυτου.

Στό Δεύτερο μέρος του έργου του «Τό καιρικό επίστασθαι», ο σ. υποστηρίζει ότι η αντιστοιχία μεταξύ πραγματικότητας και συνειδήσεως στην οικειοποίηση των αντικειμένων, δηλαδή η αλήθεια, προσεγγίζεται συνεχώς, ενώ η συνείδηση που επιδιώκει την «κατασκευή» της σχέσης αυτής φαίνεται ν' ακολουθεί στην πορεία της μία καμπύλη ασύμπτωτο. Η προσπάθειά του να θεωρήσει την αλήθεια δυναμικά τον οδηγεί στην αποδοχή της πρότασης ότι η αλήθεια είναι καρπός της συνειδησιακής δραστηριότητας, ενώ η προθετικότητα της συνειδήσεως (της οποίας η καιρικότητα αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη εκδήλωση) την κατευθύνει στην αναζήτηση των καιρικών εκείνων σημείων της πραγματικότητας κατά τρόπον ώστε η σημασία της αλήθειας να μη τίθεται μόνο επιστημολογικά αλλά και αξιολογικά και οντολογικά.

Ο κ. Μουτσόπουλος διαπιστώνει επίσης την γενετική συνοχή μεταξύ ορθότητας και πλάνης μέσα σ' ένα διευρυμένο πλαίσιο της αλήθειας, όπου αν «η ορθότητα συνεπάγεται λογικό καταναγκασμό για την συνείδηση, ή πλάνη έγγυάται την συνειδησιακή έλευθερία» (σ. 99). Στην προσπάθειά του να συνδέσει την φιλοσοφία της καιρικότητας με την προθετικότητα της συνειδήσεως, δηλαδή με την προθετικότητα της ύπαρξης, υποστηρίζει ότι η αποτελεσματικότητα της επέμβασεως της συνειδήσεως στο πραγματικό καθίσταται αποφασιστική και κρίσιμη για την αναδόμηση εκ μέρους της του αντικειμένου της.

«Η φιλοσοφία της καιρικότητας — σύμφωνα με τον συγγραφέα — θεμελιώνει τις απόψεις της επί της έννοιας του καιρίου, δηλαδή του αποφασιστικού και κρίσιμου εκείνου στοιχείου του οποίου η διάκριση, ή προσθήκη ή η αφαίρεση καθιστούν επαρκώς κατοχυρωμένη ή αποτελεσματική τόσο την πορεία του πραγματικού, όσο και την επ' αυτού επέμβαση της συνειδήσεως» (σ. 110).

Κατά τον συγγραφέα, οι μορφές της γνώσεως μπορούν να συνδυάζονται μεταξύ τους, και οι βαθμοί της γνώσης (εϊκασία, δόξα, δόξα ορθή, επιστήμη) μπορούν να νοηθούν σε μία υπερβατική ιεράρχηση. Έξ άλλου η φιλοσοφία της καιρικότητας εϋνοεί την συνεπή χρήση μεθόδων διαφορετικής έρμηνείας των αντικειμένων, επιτρέποντας την βέλτιστη ίκανοποίησή τους. Από την άλλη μεριά, η προθετικότητα και η καιρικότητα της επιστημονικής συνειδήσεως επιτρέπουν την δυναμική συγκρότησή της, που αξιολογείται ως επιστημονικό πνεύμα. Όταν απουσιάζει η έλεύθερη αναζήτηση, όπως στην περίπτωση της ιδεολογικής στρατευσης, τότε η καιρικότητα της συνειδήσεως και η προθετικότητά της εϋνοούν την αναδόμηση του συνειδησιακού βίου, σύμφωνα με έπιταγές που εισάγονται σ' αυτόν από έξω, όποτε η ανθρώπινη οντότης υποβαθμίζεται σε «μείον-είναι» και τελικώς καταλύεται η επιστημονική συνείδηση.

Στό Τρίτο μέρος του έργου «Τό καιρικό πράττειν» ο Ε. Μουτσόπουλος θίγει προβλήματα αξιολογικά και πραξιολογικά, θέματα ήθικης, και προβαίνει σ' εκτιμήσεις σχετικά με την επικοινωνία των συνειδήσεων και την ανθρώπινη ιστορικότητα.

Η επικοινωνία των συνειδήσεων — υποστηρίζει ο συγγραφέας — αποκαλύπτει μία τετραπλή εφαρμογή της καιρικότητας, καθώς: (α) η συνείδηση αποσκοπεί στην αποφασιστική επέμβασή της στην κοσμική πραγματικότητα, (β) επιδιώκει ν' αποφύγει την ανεπανόρθωτη διαταραχή της, (γ) ελαττώνει στην προηγούμενη περίπτωση την επέμβασή της, έπεμβαίνον-

τας πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, καὶ (δ) ἐπιτρέπει τὴν δημιουργία συνθηκῶν πού εὐνοοῦν μιά νέα της ἐπέμβαση.

Ἡ καιρικότητα τῆς ἀνθρώπινης διαβίωσης ἐκφράζει τὴν ἐπέμβαση τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας στό οἰκοσύστημα κατὰ τρόπο πού νά μή διαταράσσεται ἡ ἰσορροπία τῆς δομῆς του (σ. 144), ἐνῶ ὅσο ἡ συλλογική συνείδηση θά ἐπεκτείνεται σ' εὐρύτερους τομεῖς, θά διέπεται ἀπό μιά καιρικότητα στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου.

Στό πλαίσιο αὐτό ἀναφορᾶς, ἐνῶ ἡ τεχνική ἐκδηλώνει τὴν συνειδησιακή προθετικότητα στήν ἐπιτευκτική της διάσταση, ἡ τέχνη ἐκφράζει τὴν ὀρθωτική της διάσταση, καθὼς ἡ οἰκουμενικότητα τῶν δομῶν (πού ἀποδίδουν τοὺς τύπους τῶν σχέσεων τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὴν συνείδηση) μεταφυτεύεται στήν οἰκουμενικότητα τοῦ ἔργου τέχνης, ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ἐσωτερική δομική ἀξία πού τό ἔργο αὐτό ἐνσαρκώνει (σ. 151).

Στὴν προσπάθειά του νά ἐξηγήσει τὴν ἀναλογία καὶ τὴν συνάφεια τῶν προθετικῶν καὶ καιρικῶν δραστηριοτήτων τῆς συνειδήσεως πρὸς τίς συνθῆκες πού κάτω ἀπὸ αὐτές προσφέρονται οἱ ἀξίες, ὁ συγγραφέας τείνει πρὸς μιά ταυτόχρονα ἀντικειμενική καὶ ὑποκειμενική θεώρηση τῶν ἀξιῶν, καθὼς αὐτές προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐξαντικειμενίκευση τῶν περιεχομένων τῆς συνείδησης. Ἀναφερόμενος ἐξ ἄλλου στό πρόβλημα τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, εὐθυγραμμίζεται μὲ τὴν ἀναζήτηση τῶν στοιχείων της ἐκείνων πού εἶναι ἀναλλοίωτα στίς μεταβαλλόμενες συνθῆκες, ἐνῶ οἱ μεγάλες συλλήψεις τοῦ ἠθικοῦ βίου (ἡδονοκρατικές, εὐδαιμονιστικές, χρησιμοθηρικές, συναισθηματοκρατικές καὶ λογοκρατικές ἢ ἀγαθοκρατικές) τείνουν νά ἐμφανίζονται ὡς κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους τὴν μέριμνα γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ζωῆς καὶ τῆς πράξεως κατὰ τρόπο πού νά δικαιώνεται ἡ συνειδησιακή προθετικότητα, δηλαδή ἡ φορά τῆς ὑπάρξεως πρὸς τό «πλέον-εἶναι».

Ἡ καιρική δραστηριοποίηση τῆς συλλογικῆς συνείδησης (θεωρουμένη στήν προθετικότητά της) ὀδηγεῖ στόν πολιτισμό (ἀρνητική ἢ θετική συνάρτηση τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν θεσμῶν) καὶ στήν πνευματική καλλιέργεια, δηλαδή στήν ὑπέρβαση τῶν θεσμῶν διὰ τοῦ μύθου πού ἀπεικονίζει ἡ δομὴ τους.

Στὴν μέθεξη τῆς συνειδήσεως μὲ τὴν πραγματοποιητική διαδικασία τῶν ἀξιῶν, ὑποστηρίζει ὁ συγγραφέας, ὀλοκληρώνεται καὶ ἐπικαιροποιεῖται ἡ συνείδηση στόν βαθμὸ πού συντελεῖ στήν επικαιρότητα τῆς πραγματοποιούμενης ἀξίας, δηλαδή συνεπάγεται τό «πλέον-εἶναι» τῆς ὑπάρξεως, ὅπου τό ἐγὼ συναρτᾶται πρὸς τὴν συνείδηση τοῦ καθολικοῦ ἀνθρώπου στόν ἱστορικό χρόνο. Ἡ ἀντίληψη τῆς καιρικότητας, διατείνεται ὁ συγγραφέας, συνεπάγεται ἓνα πρότυπο τῆς ἱστορίας μὲ δομὴ «φυγῆς», ὅπου ἡ καιρική παρείσφρηση τοῦ ἀνθρώπου δέν καταλύει τὴν ἱστορική συνέχεια, ἀλλ' ἀντίθετα αὐτὴ ἀναδομεῖται διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἀνθρώπινης προθετικότητας ἐπὶ τοῦ χρόνου.

«Ἡ φιλοσοφία τῆς καιρικότητας», καταλήγει ὁ Ε. Μουτσόπουλος, «ἀποβαίνει μιά κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφία πού ἐρμηνεύει τόσο τίς σχέσεις τῶν δυνάμεων τῆς συνειδήσεως μεταξὺ τους ὅσο καὶ τὴν κατ' ἐξοχὴν καιρική σχέση τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸν κόσμον, ὡς συναρτήσεις καὶ ὡς ὀργανικές δομές» (σ. 204).

Ἡ ὑψηλοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους φιλοσοφική αὐτὴ πραγματεία τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ, καθηγητοῦ κ. Μουτσόπουλου, γραμμένη μὲ ὑφολογική καλλιέργεια σπάνια γιὰ τό εἶδος της ἀποτελεῖ σημαντικὴ προσφορά στό φιλοσοφικό στοχασμό. Ἡ κεντρικὴ ἔννοια τῆς καιρικότητος δημιουργεῖ ὀρίζοντες γιὰ τὴν διευκρίνηση ἐπὶ μέρους προβλημάτων τοῦ ἐπίστασθαι, ἐνῶ τό ἐπιστημολογικὸ μέρος τοῦ ἔργου — ἔστω κι ἂν δέν ἀναφέρεται ἄμεσα στήν σχέση τῆς καιρικότητας μὲ τὴν ἀξιοματική ὀριοθέτηση τοῦ ἀληθινοῦ—, συμβάλλει στήν προαγωγή τοῦ εἰδικότερου προβλήματος. Πρόκειται γιὰ ἓνα κραταιὸ ἔργο μὲ στέρεη φιλοσοφική ἐποπτεία τῶν πραγμάτων.